

Debutanten Jesus

Den første offentlige optræden som motiv i antikke biografier og de nytestamentlige evangelier

Professor, ph.d. Kasper Bro Larsen
Aarhus Universitet

Abstract: This article analyzes an important but overlooked *topos* in the study of ancient Greco-Roman biographies and New Testament gospels: the main character's debut. In the *bioi/vitae*, the debut or first public appearance often functioned as a display window of the main character's persona, as a programmatic episode, and as an ideological and literary miniature of the whole biography in which it occurred. The article employs these insights to identify and analyze the debut summaries and debut scenes in the New Testament gospels (Mark 1:14–15, 21–28; Matt 4:17–25; 5–7; Luke 2:40–52; 4:16–30; John 2:1–11, 12–23). As biographers of a kind, the evangelists accommodated the debut of Jesus to their own ideological, literary, and theological agendas with the consequence that each of the four gospels contains a distinct debut of Jesus.

Key words: New Testament gospels – the debut – first public appearance – programmatic episodes – ancient biographies – genre criticism

1. Indledning¹

I den internationale evangelieforskning har der særligt siden 1990'erne dannet sig stigende konsensus om, at de nytestamentlige evangelier i genremæssig forstand mest af alt minder om antikkens græsk-romerske biografier – samtidig med at evangelierne også har rødder i jødisk tradition.² Indtil da havde det ellers været en generel opfattelse

1. Artiklen er en bearbejdet udgave af min tiltrædelsesforelæsning som professor i Det Nye Testamente ved Aarhus Universitet, d. 17. september 2021, og af mit foredrag ved Collegium Biblicum 75. årsmøde d. 30. maj 2022 på Københavns Universitet. Artiklen udgør et forstudie til en engelsksproget monografi om emnet, støttet af Carlsbergfondet.

2. David E. Aune. 1987. *The New Testament in its Literary Environment*. Philadelphia: The Westminster Press, 46-76; Richard A. Burridge. 1992. *What are the Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*. Cambridge: Cambridge University Press; Dirk Frickenschmidt. 1997. *Evangelium als Biographie. Die vier Evangelien im Rahmen antiker Erzählkunst*. Tübingen: Francke; Tomas Hägg. 2012. *The*

(ikke mindst formuleret af formkritikerne i begyndelsen af det 20. århundrede), at evangelierne repræsenterede noget nyt og unikt og derfor udgjorde deres helt egen genre *sui generis*. Den nye konsensus ønsker derimod at forstå evangelierne som en form for biografier i antik litteraturhistorisk kontekst. Evangelisterne bruger og bøjer litterære konventioner og typiske læserforventninger fra den antikke biografi – men også fra andre samtidige litteraturformer – når de narrativt kommunikerer budskabet om Jesus Kristus.

Denne artikel undersøger Jesu offentlige debut i de nytestamentlige evangelier på baggrund af tilsvarende debutsener og -summerier i de græsk-romerske biografier om fx filosoffer, generaler, politikere, retorikere og kejsere. Ved debut forstår jeg den episode, der udgør hovedpersonens første offentlige optræden, dvs. indledningen til hans egentlige virke. Det kan eksempelvis være den første offentlige tale, den første militære offensiv eller den første embedshandling. Antikforskningen har noteret sig, at de græsk-romerske biografier rummer en række typiske motiver eller topoi som forord, hovedpersonens slægt, fødsel, barndom, udseende, uddannelse, virke, sidste ord, død og betydning for eftertiden; men debuten er i denne forbindelse oversat.³

I det følgende vil jeg kort skitsere debuten, som den fremstår i de antikke biografier. Derefter vil jeg vise, hvordan de fire nytestamentlige evangelister gør brug af dette topos i deres respektive Jesus-biografier. Som det vil fremgå, rummer hvert af de fire evangelier sin egen karakteristiske og programatiske Jesus-debut. Debuterne er således illustrative vinduer til evangelisternes forskelligt farvede kristologier og teologier.

Art of Biography in Antiquity. Cambridge: Cambridge University Press, 148-186; Helen K. Bond. 2020. *The First Biography of Jesus: Genre and Meaning in Mark's Gospel*. Grand Rapids: Eerdmans. For kritiske røster, se Adela Yarbro Collins. 1995. "Genre and the Gospels." *The Journal of Religion* 75: 244 ("historical monograph"); Collins. 2007. *Mark: A Commentary*. Minneapolis: Fortress, 42-52 ("eschatological historical monograph"); Eve-Marie Becker. 2006. *Das Markus-Evangelium im Rahmen antiker Historiographie*. Tübingen: Mohr Siebeck, 52 ("*sui generis*" inden for antik historiografi); Eve-Marie Becker. 2017. *The Birth of Christian History: Memory and Time from Mark to Luke-Acts*. New Haven: Yale University Press, 69-76 (en form for "person-centered historiography").

3. Se dog vigtige ansatser i Frickenschmidt 1997, 273-277. Burrige inddrager ikke debuten i sin analyse af biografiernes "topics" (Burrige 1992, 118, 141-143, 173-175). I øvrigt er de overleverede biografier alle om mænd. Det byzantinske leksikon Suda nævner, at en vis Kharon af Karthago bl.a. skal have skrevet et værk om berømte kvinders liv i fire bøger, men biografier om kvinder synes først for alvor at slå an med oldkirkens hagiografier.

2. Debuter i græsk-romerske biografier

Antikkens græsk-romerske verden nærede en udbredt fascination af debuten som socialt, agonistisk fænomen. Debuten var et offentligt udstillingsvindue, hvor meget stod på spil, ikke mindst debutantens sociale kapital i form af ære-skam og videre karrieremuligheder. I sit berømte værk *Institutio oratoria* fra omkring 95 e.Kr. diskuterede retorikeren og pædagogen Quintilian, hvordan den perfekte debut skulle foregå: ikke for tidligt, så debutantens evner endnu ikke stod mål med ungdommens selvtillid; ikke for sent, så debutanten var blevet forvænt med skolens trykke rammer og som en evighedsstudent ikke længere havde det fornødne mod (Quintilian, *Inst. orat.* 12.6; se også Seneca den ældre, *Controversiae* 9 praef. 3-5; Plutark, *Praecepta gerendae reipublicae* 10-11).⁴ Romerne havde i den forbindelse et eget udtryk for premiere-nerver: *tirocinii metus*. Debuten kunne nemlig gå gruelig galt. Det skete for kejser Nero, der blev til grin under sin første tale for Senatet, efterhånden som det gik op for tilhørerne, at den nye kejser ikke havde skrevet talen selv, men havde overladt det til sin husfilosof Seneca den yngre (Tacitus, *Årbøger* 13.3.2; jf. Xenofon, *Memorabilia* 3.6.1; Seneca den ældre, *Contr.* 9 praef. 3-4). Andre debutanter på slagmarken og på forum slog igennem med et brag, hvis man skal tro Plutarks vejledning til politiske nybegyndere. Her opremser han en hel vifte af succesfulde debutanter, herunder generalerne Alkibiades og Pompejus (*Praecepta* 10; skrevet omkring år 100 e.Kr.). Quintilian betragtede Ciceros debut som forbilledlig. Som ung forsvarsadvokat vandt Cicero en spektakulær retssag, hvormed han demonstrerede sin særlige evne til at kombinere retorisk teori og praksis (Quintilian, *Inst. orat.* 12.6.3-7; jf. Cicero, *Pro Roscio Amerino*).

Antikkens fascination af entréen på den offentlige scene gav sig udslag i biografiernes litterært konstruerede debuter, der havde mere eller mindre hold i historiske begivenheder.⁵ I græske og romerske tekster optræder debuten under betegnelser som ἡ πάροδος ("adgangen/entréen"; fx Demosthenes, *Breve* 3.29; Plutark, *Praecepta* 10-11), ἀρχὴ πολιτείας ("begyndelsen på det offentlige liv"; Plutark, *Praecepta*

4. I artiklen anføres græsk-romerske tekster med latinsk titel, med mindre der findes en gængs titel på dansk. Oversættelser fra græsk-romerske tekster er mine egne. Bibeltekster bringes i den autoriserede oversættelse (DO92), nogle gange med mindre modifikationer.

5. Også på romerske biografiske gravmonumenter kan man finde afbildninger af den afdødes første offentlige fremtræden. Det gælder fx på et delvis beskadiget monument fundet ved Via Portuense i Rom (Museo delle Terme, inv.-nr. 125605; trajansk eller hadriansk tid); se Natalie Boymel Kampen. 1981. "Biographical Narration and Roman Funerary Art." *American Journal of Archaeology* 85: 47-58.

10; evt. Theon, *Progymnasmata* 10 [113.5]), *prima contio* (“den første tale”; fx Cicero, *Breve til Atticus* 1.14.1; Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 8.3) og *tirocinium* (“den første krigstjeneste/debuten”; Seneca den ældre, *Contr.* 9.5.15; Plinius den ældre, *Naturhistorie* 7.158). Så vidt vi ved, formulerede antikkens retorikere og litterater dog ingen egentlig teori om debutens litterære udformning. Den biografiske debut er med andre ord en litterær konvention, hvis form, indhold og funktion vi selv må rekonstruere på baggrund af dens antikke forekomster – ligesom det i øvrigt er tilfældet med en lang række andre genrer, som eksegesen traditionelt har identificeret i de nytestamentlige tekster, fra underberetning og stridssamtale til afskedstale og apokalypse.

Hvad angår debutens *form*, er der tale om en afgrænset episode af varierende længde. Nogle debuter gengives kort uden detaljer, mens andre er lange scener med handlingsforløb, replikker eller enetaler. Det kan derfor være fornuftigt at skelne mellem kortere debutsummerier på den ene side og længere debutscener på den anden. Debutens *indhold* varierer alt efter hovedpersonens virke (fx konge, retoriker eller filosof) og karaktertræk (fx dydig, lastefuld eller snu). En række elementer går dog ofte igen:

- a. identifikation af debuten som førstegangsbegivenhed med ord som *primus*, *πρῶτος* og *ἀρχή* (fx Cornelius Nepos, *Themistokles* 2.1; Plutark, *Praecepta* 10; *Cato den yngre* 5.1),
- b. angivelse af overgangen til offentligt virke (fx Plutark, *Perikles* 7.2; Sueton, *Tiberius* 8.1; *Lucan*),
- c. tids- og stedsangivelse (fx Xenofon, *Agesilaos* 1.10; *Æsopromannen* 2; Sueton, *Lucan*),
- d. omtale af hovedpersonens mentor (fx en forgænger, patron, lærer, far eller mæcen; se Nepos, *Datames* 1.1-2; Tacitus, *Agricola* 5.1; Plutark, *Fokion* 6),
- e. hovedpersonens offentlige handling eller tale med foregribelse af senere begivenheder eller hovedtemaer (fx Isokrates, *Euagoras*, 29-33; Xenofon, *Agas.* 1.12; Nepos, *Them.* 2.1-3) samt
- f. en eller flere publikumsreaktioner (fx Xenofon, *Agas.* 1.8; Pseudo-Herodot, *Homer* 9; Plutark, *Camillus* 2.1-2; jf. Frickenschmidt 1997, 274).

Debutens *funktion* er særlig interessant, idet den hænger sammen med ovennævnte foregribelse og ofte er programmatisk for den værkhelhed, som den indgår i. Debuten kan således udgøre en miniatu-

reudgave af det samlede værk – *pars pro toto* – og rummer som sådan et nøgleportræt af hovedpersonen med motiver, temaer og idéer, der udfoldes i den videre fortælling.⁶ Eftersom biografierne typisk følger en kronologisk skabelon, optræder den første offentlige optræden relativt tidligt i fremstillingens forløb, så scenen bliver en del af læserens førstehåndsindtryk af hovedpersonen – i nogle tilfælde begynder biografien ligefrem med hovedpersonens offentlige debut (fx *Nepos*, *Konon* 1.1; *Datames* 1.1-2; *Agésilaos* 1.1-2; *Hamilkar* 1.1). Mens moderne biografier ofte er skrevet efter dannelsesromanens dynamiske skabelon, så hovedpersonen udvikler og forandrer sig markant i løbet af livsforløbet, er personkarakteristikken mere statisk i de antikke biografier. Førstehåndsindtrykket af hovedpersonen på den offentlige scene bliver dermed bestemmende for vedkommendes karakter (*ethos*) i værket som helhed.⁷ I narratologisk forstand spiller debuten også en vigtig rolle i fortællingens forløb, idet den danner tærskel mellem den biografiske fortællings forberedelsesfase (begyndelsesdelen, hvor hovedpersonen forbereder sig på sin opgave) og dens aktionsfase (midterdelen, hvor opgaven udføres eller evt. mislykkes). Debuten sætter hovedpersonens virke i gang, hvorved den svarer til den overgang i fortællingen, som den australske narratolog James Phelan kalder “the launch”.⁸

Debuten indgår som et topos i en betragtelig del af de overlevede værker fra antikkens biografiske tradition – begyndende med

6. At debuten er programmatisk, udelukker ikke, at også andre tekstelementer i en antik biografi kan have programmatisk funktion. Det gælder fx forordet, der kan fremlægge biografens formål og metode (fx *Nepos*, *Pelopidas* 1.1; *Plutark*, *Alexander* 1.1-3; jf. *Luk* 1,1-4); se hertil Timothy E. Duff. 1999. “The Programmatic Statements in the *Lives*.” I *Plutarch’s Lives: Exploring Virtue and Vice*, Timothy E. Duff. 13-51. Oxford: Clarendon Press. I Det Gamle Testamente optræder også programmatisk episoder i forbindelse med profetens begyndende virke; her er det dog profetens kaldelse og indsættelse snarere end debuten, der er særligt betydningsbærende (Es 6; Ez 1,1-3,15; jf. *Mark* 1,9-11; *Matt* 3,13-17; *Luk* 3,21-22). Som Klaus Baltzer har formuleret det: “Der Einsetzungsbericht ist zugleich Dokument der Legitimation und Programm der Amtsführung.” Se Klaus Balzer. 1975. *Die Biographie der Propheten*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 193.

7. Den kognitive narratologi taler i denne forbindelse om, at en teksts indledende signaler skaber en *primacy effect* hos læseren. Se hertil Monika Fludernik. 2010. “Narratology in the Twenty-First Century: The Cognitive Approach to Narrative.” *Publications of the Modern Language Association of America* 125: 924-930.

8. James Phelan. 2007. *Experiencing Fiction: Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*. Columbus: Ohio State University Press, 17-18. Min skelnen mellem fortællingens forberedelsesfase og aktionsfase er inspireret af grekisk narratologi, der tilsvarende skelner mellem fortællingens manipulationsfase og performansfase. Se Algirdas Julien Greimas & Joseph Courtés. 1998. “Manipulation,” “Kompetens” og “Performans.” I *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog*. 147-149, 119-120, 185-186. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Isokrates' og Xenofons hyldesttaler fra det 4. århundrede f.Kr., over de anonyme hellenistiske populærschildringer om Homer, Æsop og Alexander til biografisamlingerne fra senrepublikansk tid og kejsertid hos Cornelius Nepos, Sueton, Plutark og Diogenes Laertius. Lad mig kort præsentere tre eksempler fra Isokrates', Nepos' og Plutarks forfatterskaber.

Den første debut forekommer i retorikeren Isokrates' hyldesttale (*enkomion*) skrevet i midten af 300-tallet f.Kr. om kong Euagoras den Første af Salamis på Cypern. Euagoras fremstilles i dette fyrstespejl som en forbilledlig hellensk filosof-konge, hvis slægt var blevet fratøvet magten, indtil det lykkedes Euagoras i sin debut at tilbageerobre tronen, så slægten igen kunne komme til ære og værdighed. Talen følger et kronologisk biografisk forløb, der dog til sidst udelader Euagoras' kontroversielle død. Efter et længere forord (1-11) beretter Isokrates i fortællingens forberedelsesfase om Euagoras' slægt, fødsel, barndom, eksil og indledende foranstaltninger til kamp (12-28). Herpå følger Euagoras' debut (29-33), som igangsætter fortællingens aktionsfase. I skematisk form ser denne første tredjedel af talen således ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase ⁹
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Forord (1-11) b. Euagoras' kongeslægt (12-18) c. Fødsel (19-21) d. Barndom (22)	e. Euagoras i eksil som voksen, beslutning om tilbageerobring af tronen (23-27)	f. Mobilisering af op til 50 mænd (28)	g. Erobringen af Salamis på Cypern (29-33)

Euagoras udviser stort heltemod og lederskab i sin debut, idet han med begrænsede midler erobrer paladset i Salamis og gør det af med sine fjender (29-33). For at fremhæve debutens programmatisk betydning for forståelsen af Euagoras' karakter indleder Isokrates scenen med følgende fortællerkommentar: "Og af dette forehavende,

9. Aktionsfasen, der indledes med debuten, fortsætter naturligvis videre ind i fortællingen. Det samme er tilfældet i evangelierne; se nedenfor de tilsvarende skematiske opstillinger af de fire evangeliers indledninger.

mest af alt, kan man se både hans natur og det ry (καὶ τὴν φύσιν τὴν ἐκείνου καὶ τὴν δόξαν), han havde blandt andre” (29; jf. 51, 69). Antikkens biografister ønskede i det hele taget at indkapsle hovedpersonens “natur” ved hjælp af illustrative og eksemplariske episoder fra livsforløbet – også hvis det blev på bekostning af udtømmende detaljer og historisk korrekthed (fx Nepos, *Lysander* 2.1; *Pelopidas* 1.1; Plutark, *Alex.* 1.1-3). Isokrates’ ovenstående bemærkning udnævner debuten til at være den vigtigste af disse eksemplariske episoder, hvilket yderligere understreges ved debutens afslutning: “Jeg tror derfor, at selv hvis jeg ikke nævnte andet, men herfra lod min tale ligge, ville det ud fra det, jeg har sagt, være let at begribe både Euagoras’ dyd [τὴν τ’ ἀρετὴν τὴν Εὐαγόρου] og hans gerningers storhed (τὸ μέγεθος τῶν πεπραγμένων)” (33). Hvis tilhørerne med andre ord ofrer debuten fuld opmærksomhed, kan de tillade sig at være mere fraværende under resten af denne biografiske hyldesttale. “First impressions last”, som man siger på engelsk.

Isokrates’ *Euagoras* blev et forbillede for senere biografiskrivning i den græsk-romerske verden. Dette gjaldt også for debuten som litterært topos. Mit andet eksempel kommer fra den romerske levnedsskildrer Cornelius Nepos, der virkede i det 1. århundrede f.Kr. i republikkens sidste ustabile årtier. I sin biografisamling *Generaler fra fremmede lande* tegner han portrætter af fortidens udenlandske hærførere først og fremmest som forbilleder for samtidens romerske generaler. Disse *vitae* rummer også en række debuter. Eksempelvis fortæller Nepos følgende om Themistokles, den græske statsmand og admiral for det klassiske Athens flåde:

Det første trin i sin offentlige karriere tog han (*Primus autem gradus fuit capessendae rei publicae*) i forbindelse med krigen mod Korkyra; som admiral valgt af folket til at føre krigen vakte han kampgejst hos Athens borgere, ikke kun i denne krig, men også for fremtiden. For eftersom de offentlige finanser, som var optjent ved minedrift, årligt gik til spilde på grund af myndighedernes korruption, overtalte han folket til for disse midler at bygge en flåde på hundrede skibe. Da det hurtigt var sket, tæmmede han først korkyræerne; derpå jagtede han sørøvere, så havet igen blev sikkert. På den måde smykkede han ikke bare athenerne med rigdom, men gjorde dem yderst kyndige i søkrig. (Nepos, *Them.* 2.1-3)

Ligesom Isokrates lader Nepos her sin helt debutere med en programmatisk handling. Sejren i krigen mod Korkyra (dvs. Korfu) fungerer som et varsel om Themistokles’ fremtidige betydning for den græske civilisations overlevelse. Senere under persernes invasion udmærker han sig ved at stå i spidsen for den græske flåde ved det berømte

slag ved Salamis (480 f.Kr.), som ender med en overraskende græsk sejr mod overmagten. Det var en sejr, som kun kunne vindes, fordi Themistokles i sin debut havde været så fremsynet at konsolidere den atheniensiske flåde (Nepos, *Them.* 2.4-5.3).

Mit sidste eksempel kommer fra Plutark, der skrev adskillige biografier i de første årtier af det 2. århundrede e.Kr. Halvtreds af dem er bevaret, typisk organiseret parvis omhandlende henholdsvis en stor græsk og en stor romersk statsmand (de såkaldte "parallelle liv"), der sammenlignes under en moralsk synsvinkel. I biografien om Cato den yngre, der var senrepublikansk romersk senator og efter sigende en begavet taler, består debuten ikke overraskende i hans jomfrutale i retten, eller som romerne kaldte det, hans *prima contio*.

Dette førte for første gang, og modvilligt, Cato ind på forum ($\pi\rho\tilde{\omega}\tau\omicron\nu$ εις ἀγορὰν); han opponerede mod tribunerne, og blev beundret for det bevis på sin veltalenhed og fine karakter, som han leverede. For hans tale havde intet studentikost eller affekteret over sig, men var ligefrem, fuld af indhold og skarp. (Plutark, *Cato den yngre* 5.1-2)

Plutark berømmer endvidere Catos charme og stemme, og debuten ender med, at han vinder sin første retssag (5.2-3).

Som det ses af de tre eksempler, har debuten varierende længde og indhold i biografierne. Det er først og fremmest debutens funktion, der er fælles for dem. Den første offentlige optræden er en programatisk præsentation af hovedpersonen, fordi den fungerer som præfiguration af hans karakter og af det samlede værk. Scenen bygger bro mellem forberedelsesfasen og aktionsfasen i fortællingen og angiver som sådan en ny begyndelse i fortællingen. Det samme er tilfældet i de nytestamentlige evangelier.

3. Gudsrigets første slag mod Satans magt (Mark 1,14-15.21-28)

Allerede i Markusevangeliet møder vi en Jesus-debut, der sætter dagsordenen for resten af evangeliet. Debuten optræder relativt tidligt i fremstillingens forløb, fordi Markus som bekendt ikke bringer nogen fødsels- og barndomsberetning, men ligesom fx Æsopromanen og flere af Nepos' biografier begynder med hovedpersonens virke som voksen.

Markus fremstiller Jesu indtræden på offentlighedens scene ad to omgange; først i form af et debutsummarium i 1,14-15 og dernæst

– efter kaldelsen af de første disciple i 1,16-20 – som en udfoldet debutscene om helbredelsen af manden med den urene ånd i 1,21-28. Nu er en debut i sagens natur en engangsbegivenhed, men antikke biografier kunne godt dele den op i flere dele, så man fik dobbelte eller tredobbelte debuter. Det var tilfældet, når biografisten fortalte om hovedpersonens barnedebut som en forsmag på den senere professionelle debut (fx Xenofon, *Kyropædien* 1.4.18-24; Pseudo-Kallisthenes, *Alexanderromanen* 1.18-19; Nepos, *Hannibal* 2.2-6; Nikolaos af Damaskus, *Augustus* 3 [FGrH F 127]; Sueton, *Augustus* 8.1), når hovedpersonen havde forskellige debuter inden for forskellige virkefelter (Ovid, *Tristia* 4.10.33; 4.10.57-58; Plutark, *Caesar* 5; Sueton, *Aug.* 8.1; *Tiberius* 8.1, 9.1-2, 9.3; *Nero* 6.2), eller når debuten blev præsenteret ad flere omgange ofte med rekapitulerende eller illustrativ effekt. Det sker fx i Nepos' biografi om den persiske satrap Datames, hvor der indledningsvis berettes om hans første militærtjeneste som skildvagt, hvorefter debuten udfoldes til også at gælde hans første militære slag:

Datames, der havde Kamisares til far og tilhørte det kariske folk, selvom hans mor var skythisk, gjorde sin første militærtjeneste (*primum militum*) hos Artaxerxes blandt dem, der vogtede paladset. ... [Her følger en kort beskrivelse af Datames' fars virke som satrap] ... Mens Datames tjente som soldat, viste han for første gang (*primum*) sit værd i den krig, som kongen førte mod kadusierne. For selvom mange af kongens soldater blev dræbt, gjorde han her store bedrifter. Da Kamisares faldt i denne krig, blev faderens satrapi overdraget til ham. (Nepos, *Datam.* 1.1-2; for andre eksempler se Xenofon, *Kyr.* 1.5.6-7; Plutark, *Them.* 2.5; 3.1; 4.1; *Pompejus* 8)

Markusevangeliet tildeler Jesus en dobbeltdebut med samme rekapitulerende og illustrative effekt, idet debutsummeriet efterfølges af en tilsvarende debutscene. I første omgang er det således summeriet i 1,14-15, der sætter Jesu offentlige virke i gang. Fortællingen har indtil da befundet sig i forberedelsesfasen, hvor forudsætningerne for Jesu offentlige virke er blevet etableret: Jesu baggrund fremgår af overskriften ("Guds søn"; 1,1), hvorpå følger beretningen om Johannes Døberens vejberedende virke (1,2-8), Jesu dåb og udnævnelse til at være Guds søn (1,9-11) og den første prøvelse, fristelsen i ørkenen (1,12-13). På dette grundlag er Jesus nu udrustet til at gå i offentlig aktion.¹⁰ I skematisk form svarende til analysen af Isokrates' *Euago-*

10. Denne forberedelsesfase til Jesu virke (1,1-13) betegnes i Markusevangeliets overskrift som "begyndelsen på evangeliet (ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου)" (1,1). I Apostlenes Gerninger bruges lignende vendinger om Jesu virkes første spæde begyndelse hos Johannes Døberen, jf. ApG 1,22; 10,37; 13,24.

ras ovenfor ser Markusevangeliets indledning til og med Jesu debut således ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Overskrift: Jesus som Guds søn (1,1)	c. Jesu dåb (1,9-11)	d. Fristelsen i ørkenen (1,12-13)	e. Summarium med pro- gramerklæ- ring (1,14-15)
b. Forløberen: Johannes Døberen (1,2-8)			f. [Kaldelsen af de første disciple (1,16-20)] ¹¹ g. Helbredelsen af manden med den urene ånd (1,21-28)

Lad mig først kommentere debutsummariet i 1,14-15 – ofte kaldet Markusevangeliets programerklæring. Ligesom andre debutanter indleder Jesus sit virke, mens forløberen træder i baggrunden (jf. fx Nepos, *Datam.* 1.2; Plutark, *Per.* 7.2). Johannes Døberen er blevet fængslet (1,14a), og Jesus kommer til Galilæa for offentligt at proklamere sit guddommelige dekret (jf. κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ; 1,14): “Tiden er opfyldt, Guds rige er kommet nær; omvend jer og tro på evangeliet!” (πεπλήρωται ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ· μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ; 1,15). Dette er Jesu første ord i Markusevangeliet, hans *famous first words*.¹² Hovedpersonens

11. I fortællingens forløb er kaldelsen af de første disciple (1,16-20) placeret mellem debutsummariet (1,14-15) og debutscenen (1,21-28). Eftersom discipelkaldelsen ikke fremstår som en offentlig begivenhed, opfatter jeg den ikke som en debut men som et intermezzo, der lader disciplene illustrere debutsummariets budskab om omvendelse.

12. Til disse første ord svarer *the famous last words (ultima verba)*, som er et tilbagevendende topos i antikke biografier og nytestamentlige evangelier; se Kasper

vigtige første replik anføres også i andre debuter i de antikke biografer. Suetons biografi om den romerske politiker og konsul Passienus Crispus (1. årh. e.Kr.), som er overleveret i referat, rummer eksempelvis følgende debutsummarium:

Passienus Crispus, født i Visellium, begyndte sin første tale (*tirocinio suo*) i senatet med disse ord: "Forsamlede fædre og dig, Caesar (*Patres conscripti et tu Caesar*)" og blev som følge heraf rost til skyerne af Tiberius, dog ikke oprigtigt. (Sueton, *Passienus Crispus*)

Passienus Crispus' første ord i Senatet er på ingen måde tilfældige. Politikeren hilser Senatet med den konventionelle tiltaleform "forsamlede fædre", men tilføjer så et overraskende "og dig, Caesar". Dermed afsløres, hvad der ifølge Sueton kendetegner Passienus Crispus' virke som helhed, nemlig hans konstante higen efter anerkendelse hos den kejserlige familie.

Hos Markus har Jesu første ord en lignende programmatisk effekt i forhold til Jesu samlede virke. Ordene anslår i kortform det markinske hovedtema om Gudsrigets ankomst: Gud er i færd med at tage magten i verden i kraft af Jesu person, dvs. hans virksomhed, forkyndelse og skæbne ("Guds rige er kommet nær"); mennesker skal tilsvarende reagere på den nye virkelighed ved at nybesinde sig og følge ham efter ("omvend jer"). Den følgende evangeliefortælling er for så vidt én lang udfoldelse af dette tema om den nye virkelighed og den dertil svarende livsstil.

Jesu proklamation af Gudsriget artikulerer en apokalyptisk virkeligheds- og historieforståelse, som ikke mindst kommer til udtryk i vendingen "tiden er opfyldt" (*πεπλήρωται ὁ καιρός*). Men *ὁ καιρός* betegner ikke blot frelseshistoriens afgørende skæbnetime. Det gunstige øjeblik (*ὁ καιρός*) var som allerede nævnt også et tema i antikkens forestillinger om den ideelle debut. Perserkongen Kyros diskuterer det rette debut-øjeblik i sin første tale til soldaterne (Xenofon, *Kyr.* 1.5.6-24; 1.5.7-11). Og Nepos beretter som optakt til Themistokles' debut, at "... han både bedømte nutiden (*de instantibus*) præcist og forudså fremtiden på kyndigste vis" (Nepos, *Them.* 1.4; jf. *Miltiades* 1.6-2.1). Når Markus derfor lader Jesus hævde, at "tiden er opfyldt"

Bro Larsen. 2008. "Famous Last Words. Jesu ord på korset i evangeliernes sammenhæng." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 111: 3-11; Justin Marc Smith. 2020. "Famous (or Not So Famous) Last Words: Last and Dying Words in Greco-Roman Biography and Mark 15:34 Revisited." I *Modern and Ancient Literary Criticism of the Gospels: Continuing the Debate on Gospel Genre(s)*, red. Robert Matthew Calhoun, David P. Moessner & Tobias Nicklas. 307-333. Tübingen: Mohr Siebeck.

(*passivum divinum*) iscenesættes Jesu offentlige fremtræden også som en ideel debut efter guddommelig timing.¹³

Foruden debutsummariet i 1,14-15 rummer Markusevangeliet en debutscene i helbredelsen af manden med den urene ånd (1,21-28).¹⁴ I denne scene konkretiserer Jesus for første gang debutsummariets proklamation af Gudsriget; flere forskere har derfor bemærket scenens programmatiske karakter.¹⁵ Den begynder med, at Jesus og disciplene ankommer til basen for deres virke i Galilæa, Kapernaum. Det er den første af en række scener, der foregår i Kapernaum (1,21-2,11). Jesus går "straks" (εὐθὺς) i gang med at undervise i synagogen på sabbatten, og folk bliver slået af forundring over hans lære, som sker med en "magt" (ἐξουσία; 1,22.27), som de skriftkloge angiveligt ikke har. Scenen omhandler således en begyndende magtovertagelse ligesom en række andre debutscener om konger og generaler (fx Isokrates, *Euag.* 29-33).

Ordet "straks" (εὐθὺς) er som bekendt et af Markus' yndlingsord; det optræder 42 gange i evangeliet. Her i debuten angiver εὐθὺς, hvordan Jesus gør lyndebut i sit offentlige virke (1,21.23.28). I sin allerede omtalte vejledning til ambitiøse unge mænd beskriver Plutark netop, hvordan nybegyndere kan ses blusse op som superstjerner, skønt Plutark i sidste ende anbefaler, at en karriere sættes mere forsigtigt i søen:

Der findes to indgange og veje til offentligt virke (τῆς πολιτείας): Den ene er en hurtig (ταχέια) og strålende vej til berømmelse (πρὸς δόξαν), som dog ikke er uden farer; den anden er mere ordinær og langsom, men også mere sikker. Den første vej følger de, der som en tårnspringer

13. Hvis Markus' udtryk "tiden er opfyldt" (πεπλήρωται ὁ καιρὸς) stammer fra Paulus' "tidens fylde" (τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου; Gal 4,4), har Markus interessant nok ændret sprogbrugen fra χρόνος (kvantitativ tid) til καιρός (kvalitativ tid). Se også καιροῖς i debutscenen i Isokrates, *Euag.* 31.

14. Denne perikope udgør Markusevangeliets første kapitel ifølge *kephalaia*-inddelingen i Codex Alexandrinus (5. årh.; 1,21/23-28: περὶ τοῦ δαιμονιζομένου). De oldkirkelige ophavsmænd til kapitelinddelingen har antagelig opfattet perikopen som hovedhandlingens begyndelse, hvorved hele den foregående tekst danner en form for prolog i Markusevangeliet. Se Greg Goswell. 2009. "Early Readers of the Gospels: The *Kephalaia* and *Titloi* of Codex Alexandrinus." *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 6: 134-174.

15. Aloysius M. Ambrozic. 1975. "New Teaching with Power (Mk 1:27)." I *Word and Spirit: Essays in Honor of David Michael Stanley, SJ on his 60th Birthday*, red. Joseph Plevnik. 113-149. Willowdale: Regis College Press; John Chijioko Iwe. 1999. *Jesus in the Synagogue of Capernaum: The Pericope and its Programmatic Character for the Gospel of Mark. An Exegetico-Theological Study of Mk 1:21-28*. Rom: Editrice Pontificia Università Gregoriana; Joel Marcus. 2000. *Mark 1-8: A New Translation with Introduction and Commentary*. New York: Doubleday, 190.

straks (εὐθὺς) springer ud i et offentligt virke i kraft af en iøjnefaldende, stor og modig handling; de mener, at Pindar har ret, når han siger: “Når et arbejde begynder, bør vi bygge en front, der lyser op langvejsfra.” (Plutark, *Praecepta* 10)

Den markinske Jesus vælger som mange andre hovedpersoner i biografierne den spektakulære men risikable vej til berømmelse. Jesus demonstrerer Gudsrigets “magt” (ἐξουσία) ved hjælp af helbredelsen af manden med den urene ånd, som tilmed foregår på en sabbat. Hermed antyder debuten for første gang den konflikt mellem *freelanceren* Jesus og det skriftlærde *establishment*, som forstærkes i de følgende scener (2,1-3,6), og som i sidste ende fører til Jesu korsfæstelse og død. Men på et andet plan er det den urene ånd eller dæmon, der er Jesu modstander i perikopen. Den urene ånd udtrykker det selv i et krig: “Hvad har vi med dig at gøre, Jesus fra Nazaret! Er du kommet for at ødelægge os?” (1,24). Dertil må svaret være positivt, for Gudsrigets nærhed er et angreb mod Satans jordiske magt. Når Jesus i sin debut uddriver en dæmon, fører han en stedfortræderkrig. Jesus er som Guds repræsentant Gudsrigets frontkæmper i en eskatologisk kamp, mens dæmonen repræsenterer avantgarden i Satans hær. Debuts scenen udfolder og illustrerer derved programerklæringen i 1,14-15 om Gudsrigets nærhed.

Men debuts scenen slår også en række øvrige markinske hovedtemaer an. Det er fx her, læseren for første gang konfronteres med den såkaldte messiashemmelighed. Den urene ånd afslører Jesu identitet og siger: “Jeg ved, hvem du er: Guds hellige!” (1,24), hvortil Jesus svarer: “Ti stille, og far ud af ham!” (1,25). Dette hemmelighedsmotiv vedrørende Jesu sande identitet viser sig i Markusevangeliets forløb at bestå af to hemmeligheder: dels *om* Jesus er Messias, dels *hvordan* Jesus er Messias. Den sidste hemmelighed, der ifølge Markus også rummer den dybeste sandhed om Jesus, skønt den for disciplene er den sværeste at begribe, afsløres først undervejs i beretningen, ikke mindst i forbindelse med de tre lidelsesforudsigelser (8,27-10,45) og Jesu død på korset.¹⁶ Og hele dette centrale motivkompleks sættes vel at mærke i søen her i debuten med den urene ånds afsløring af Jesu identitet.

Man bør lægge mærke til, at manden i perikopen faktisk ikke omtales som dæmonbesat, men som en mand “med en uren ånd [ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ]” (1,23, jf. 1,26-27). Dermed aktiverer debuten modsætningen mellem rent og urent, hvor det urene ifølge toraens

16. Kasper Bro Larsen. 2022. “Den dobbelte messiashemmelighed.” *Bibliana* 2022/1. <https://readymag.com/u53721909/3151589/9/> (set 23. nov. 2022). Se desuden Ole Davidsen. 1993. *The Narrative Jesus: A Semiotic Reading of Mark's Gospel*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

præstelige forskrifter skal begrænse sig til det profane rum, så det ikke forurener det hellige rum, som tilhører Gud, dvs. templet. Det urene og det hellige er derfor ontologisk inkompatible størrelser, hvilket kommer tydeligt til udtryk i den urene ånds råb: “Hvad har vi med dig at gøre, Jesus fra Nazaret!” (1,24). Jesus kaldes “Guds hellige” – muligvis en ypperstepræstelig betegnelse (Sl 106,16) – og repræsenterer det hellige rum.¹⁷ Dermed antyder debuten den tempelkristologi, som gennemsyrrer hele Markusevangeliet: Jesus stiller sig kritisk an i forhold til tempelinstitutionen i Jerusalem (11,12-26; 12,10; 13,2; 14,58) og overtager selv templets rolle som forsoningens sted, idet han giver sit liv “som løsesum for mange” (10,45; jf. 2,10; 14,24).

På Jesu befaling farer den urene ånd ud af den besatte. Reaktionen kommer prompte fra publikum i synagogen: “Hvad er dette? En ny lære med myndighed! Selv de urene ånder befaler han over, og de adlyder ham!” (1,27). Biografiernes debuter rummer som nævnt ofte en beskrivelse af offentlighedens første (og typisk positive) reaktion på hovedpersonens ankomst *coram publico*. Det samme fænomen møder vi her, og Markus afslutter tilmed scenen med at tilføje: “Og ryggtet om ham kom straks ud overalt i hele Galilæa” (1,28). Debuten introducerer således Jesus som den succesfulde galilæiske undergører – et billede der særligt præger første halvdel af Markusevangeliet. Vendingen “en ny lære med myndighed” (διδαχὴ καινὴ κατ’ ἐξουσίαν) er i denne forbindelse værd at hæfte sig ved. I lyset af antikkens konservative mentalitet fremstår vendingen som en logisk selvmodsigelse. For hvordan kan en *ny* lære have myndighed, når det ældste netop er bedst – eller som man slagordsagtigt sagde: *presbyteron kreiton*?¹⁸ Josefus betragtede netop jødedommens *gamle* partier som gedigne, mens det nye revolutionære parti var nationens ulykke (*Antiquitates iudaicae* 18.9-11). Og når Sueton kunne kalde de kristne for tilhængere af en *superstitio nova*, var det således ikke så meget *superstitio* som *nova*, der gjorde dem mistænkelige i romernes øjne (*Nero* 16.2). Markus afslører i sin debut en bevidsthed om det paradoks, at Jesus både er ny og har myndighed. Det er ikke institutionel eller traditionel autoritet, men Jesu karismatiske autoritet, Markus fremhæver: “Ung vin på nye sække!” (Mark 2,22). Hvad den nye lære, der begejstrer folkemængden, nærmere består i, udfolder debutscenen imidlertid ikke. I det hele taget er Jesus i Markusevangeliet mere en handlingens

17. Matthew Thiessen. 2020. *Jesus and the Forces of Death: The Gospels’ Portrayal of Ritual Impurity within First-Century Judaism*. Grand Rapids: Baker Academic, 115.

18. Peter Pilhofer. 1990. *Presbyteron kreiton. Der Altersbeweis der jüdischen und christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte*. Tübingen: Mohr. Udtrykket kan spores tilbage til (Pseudo-)Timaios fra Lokroi: τὸ πρεσβύτερον κάρρον ἐστὶ (*De natura mundi et animae* 94c).

mand end en hyppig taler. I overensstemmelse hermed er debutsce-
nen en helbredelseshandling (som i øvrigt også i Filostratos, *Apolloni-
us af Tyana* 1.8-9) – den første helbredelse i en lang række eksorcismer
og undere, der demonstrerer Gudsrigets nærhed og ukuelige magt.
Jesu debut i Markusevangeliet er en militærdebut i en kosmisk krig
mod dæmoniske magter. For en nærmere udfoldelse af debutantens
grammatisk-lære må vi vende os mod Matthæus og Lukas.

4. Bjergprædikenen – Jesu lære om den fuldkomne retfærdighed (Matt 5-7)

Den gængse teori til løsning af det synoptiske problem (den såkaldte to-kilde-hypotese) antager, at Matthæus og Lukas uafhængigt af hinanden har haft kendskab til Markusevangeliet i en eller anden form. For at identificere debuten i Matthæusevangeliet er det derfor i første omgang nødvendigt at undersøge, hvordan Matthæus gør brug af dels Markusevangeliets debutsommarium (Mark 1,14-15), dels debutsce-
nen med helbredelsen af manden med den urene ånd (Mark 1,21-28).¹⁹ For summariets vedkommende genbruges det hos Matthæus, så Jesus her begynder sit virke med at kalde til omvendelse, for “Himmeriget” er kommet nær (ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; 4,17b; jf. Johannes Døberens erklæring i 3,2). Ud over en anderledes gudsrigesterminologi følger Matthæus en ny indledning til summariet: “Fra da af begyndte Jesus at prædike og sige ...” (Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρῦσσειν καὶ λέγειν; 4,17a). Matthæus’ karakteristiske ἀπὸ τότε-udtryk markerer her og i 16,21 overgangen til en ny hoveddel i fortællingen, ligesom verbet ἤρξατο (“begyndte”) rimer på den biografiske debuts konventionelle ἀρχή-terminologi. Som hos Markus efterfølges summariet af en række discipelkaldelser (4,18-22). Matthæus knytter hertil et yderligere sommarium om den hastigt voksende popularitet, som Jesus vinder gennem sin undervisning og helbredelsesvirksomhed (4,23-25). Matthæus har således udvidet Markus’ debutsommarium, så det nu består af to summarier om Jesu første virksomhed med discipelkaldelserne som intermezzo.²⁰

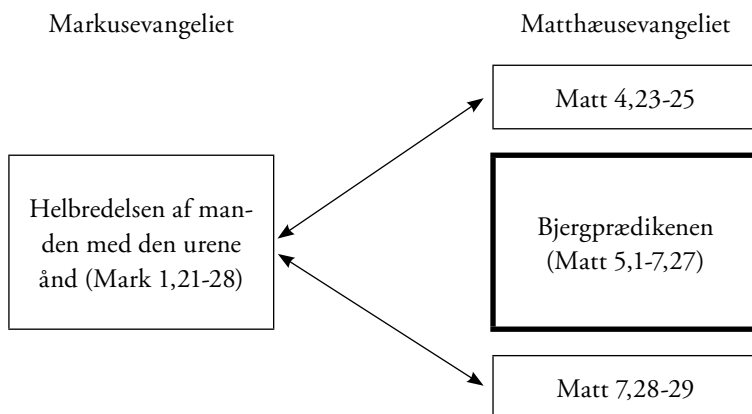
19. Det giver næppe mening at spekulere over, hvori en eventuel debutsce-
ne i den hypotetiske Q-kilde kunne bestå. De gængse rekonstruktioner anfører Johannes Døberens prædiken (Matt 3,7-12 / Luk 3,7-9.16b-17), fristelsen i ørkenen (Matt 4,1-11 / Luk 4,2b-12) og saligprisningerne (Matt 5,3-12 / Luk 6,20b-23) som kildens tre første perikoper.

20. Et lignende forløb, hvor udvælgelsen af følgere også danner intermezzo mellem debuter, findes i perserkongen Kyros’ debut i Xenofon, *Kyr*. 1.5.6: “Og straks da han

Hvordan er det så gået med debutscenen om helbredelsen af manden med den urene ånd (Mark 1,21-28)? Det viser sig, at Matthæus stort set har udeladt scenen fra Markus; kun enkelte vendinger er bevaret. På det sted i fortællingen, hvor man ville forvente scenen, nemlig umiddelbart efter kaldelsen af de første disciple (Matt 4,18-22; jf. Mark 1,16-20), bringer Matthæus det sidste af de ovennævnte summarier (Matt 4,23-25; jf. også 9,35). Dette summarium, der hos Matthæus står umiddelbart før Bjergprædikenen, plukker tydeligvis i Markus' debutscene, eftersom der i generelle vendinger berettes om Jesu undervisning "i deres synagoger" (4,23; jf. Mark 1,21.23), om "rygtet om ham", der går ud i omegnen (4,24; jf. Mark 1,28; se også 3,7-8), og om hans helbredelser af de "besatte" (4,24; jf. Mark 1,23.25-27; se også 1,39). Foruden disse allusioner til Markus' debutscene bringer Matthæus et kort, næsten ordret citat fra scenen, men vel at mærke først så sent som i Matt 7, hvor citatet fungerer som afslutning på Bjergprædikenen: "... folkeskarerne [var] slået af forundring over hans lære; for han underviste dem som en, der har myndighed, og ikke som deres skriftkloge" (Matt 7,28b-29; overtaget fra Mark 1,22).

Som allerede nævnt berettede Markus i sin debutscene om publikums "forundring over hans lære", skønt indholdet af denne lære knapt nok fremgik af perikopen. Hos Matthæus er publikums "forundring over hans lære" imidlertid blevet tydeligt motiveret, idet forundringen er blevet reaktion på Bjergprædikensens lære. Hvad har Matthæus med andre ord gjort ved Markus' debutscene? I stedet for at genbruge den, som han ellers gør med over 90% af Markus' materiale, har Matthæus placeret rester af scenen umiddelbart før og efter Bjergprædikenen i Matt 5-7 – som en ramme om denne tale, jf. illustrationen nedenfor. Bjergprædikenen er dermed Matthæus' debutscene; den er Jesu første offentlige tale, hans *prima contio*.

var blevet valgt, begyndte han allerførst med at ofre til guderne (ἤρχετο πρῶτον ἀπὸ τῶν θεῶν). Først efter at have modtaget gode varsler, udvalgte han de 200 mænd. Og da de hver især havde udvalgt sig fire, samlede han dem og talte for første gang (πρῶτον) iblandt dem på følgende måde: "Kære venner ..." (1.5.6).

Når Matthæus gør Bjergprædikenen til den definerende debut for Jesus, tager han del i en genskrivningspraksis, der er velkendt fra de antikke biografier. Nye levnedsskildrere satte sig gerne for at genportrættere hovedpersoner, hvis levnedsløb tidligere havde været skildret i biografisk form. Det medførte også revision af debutterne. De anonyme såkaldte "åbne biografier" om fx Æsop, Homer og Alexander den Store florerede i forskellige varianter, og hovedpersonens offentlige debut varierer her fra version til version. Der findes desuden adskillige eksempler på nye biografier, der benytter sig af ældre biografier som forlæg, men omskriver eller erstatter forlæggets debut, så debuten bedre udtrykker forfatterens forståelse af hovedpersonens program. Som eksempel kan nævnes biografierne om kong Agesilaos II af Sparta, der regerede 400-359 f.Kr. Xenofon, der selv havde kæmpet under Agesilaos, fokuserer på kongens første heltemodige krig mod perserne på asiatisk jord (*Ages.* 1.9-19), mens Nepos og Plutark i deres senere biografier fremhæver, hvordan Agesilaos ad mere eller mindre intrigante veje kom til magten (*Nepos, Ages.* 1.2; *Plutark, Ages.* 1.6). Også for Matthæus er debuten for vigtig til at overlade til tilfældighederne.²¹

Debutsummarieret og debutscenen i Matthæusevangeliet optræder ikke så tidligt i fortælleforløbet som i Markusevangeliet. Det skyldes, at Matthæus har udvidet fortællingens forberedelsesfase med bl.a. Jesu stamtavle, fødsel, dåb og fristelse, så fasen dækker næsten fire ka-

21. For en fortolkning af denne genskrivningspraksis i lyset af Geza Vermes' begreb om "rewritten Bible" se Mogens Müller. 2012. "Luce – The Fourth Gospel? The 'Rewritten Bible' Concept as a Way to Understand the Nature of the Later Gospels." I *Voces Clamantium in Deserto: Essays in Honor of Kari Syreeni*, red. Sven-Olav Back & Matti Kankaanniemi. 231-242. Åbo: Åbo Akademi.

pitler (1,1-4,16). Herefter følger aktionsfasen med debutsummerierne (4,17-25). En egentlig udfoldet scene med Jesu offentlige fremtræden optræder dog først i Bjergprædikenen, da Jesus som en ny Moses stiger op på bjerget for at fremlægge sit halakiske program. I skematisk form ser Matthæusevangeliets første syv kapitler således ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Genealogi (1,1-17)	d. Jesu dåb (3,13-17)	e. Fristelsen i ørkenen (4,1-11)	g. Summerier med pro- gramerklæ- ring og kal- delse af de første discip- le (4,17-25)
b. Jesu fødsel og barndom (1,18-2,23)		f. Jesus flytter til Kaper- naum (4,12-16)	h. Bjergprædi- kenen (kap. 5-7)
c. Forløberen: Johannes Døberens (3,1-12)			

Det er ikke muligt her at gå i detaljer med Bjergprædikenens teologi og radikale etik. Det skal dog bemærkes, at Jesu debut hos Matthæus ikke er en dæmonuddrivelse, men et stykke undervisning. Fra begyndelsen rykkes Jesu lærervirksomhed ind i centrum af personkarakteristikken og dermed kristologien, sådan som det også udtrykkes i Jesu sidste ord i evangeliet: "... idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer" (28,20a). Bjergprædikenen er den første af de mindst fem taler, som strukturerer Matthæusevangeliet og udgør en stor del af Matthæus' tilføjelse til den markinske tradition. Men Matthæus siger ikke noget om Jesu relevante uddannelsesbaggrund som underviser; derved brydes der med græsk-romerske idealer om den velforberedte, kompetente debut (Xenofon, *Memorabilia* 3.1.1-3; 3.6; 4.2.3-4; Tacitus, *Dialog om talere* 34). Jesus taler ud af sin karismatiske autoritet som en eskatologisk-messiansk rabbi, der er kommet for at fuldkommengøre toraen (5,17-20). Derfor skal de såkaldte antiteser ikke forstås som egentlige modsætninger, men snarere som opfyldelsesteser: "De gamle har sagt, og (δὲ) jeg siger jer" (fx 5,22).

Jesu radikale etik er hos Matthæus først og fremmest tænkt inden for en jødisk pagtsnomistisk horisont: gave – opgave – dom. Guds gave kommer først, derpå følger menneskets opgave, og endelig føl-

ger Guds frie *dom* over mennesket under hensyn til dets forvaltning af opgaven og med mulighed for soning.²² Debutsummariet i 4,17 rummer både gaven (“Himmeriget er kommet nær”) og opgaven (“omvend jer”), mens Bjergprædikenen udfolder denne struktur yderligere. Talen åbner således med at forkynde Guds gave i form af himmerigets nærhed, sådan som det siges i saligprisningerne (5,3-11); på den baggrund stilles opgaven – fx “Elsk jeres fjender” (5,44), hvilket vil sige at leve radikalt retfærdigt og generøst i den liminaltilstand, som himmerigets nærhed etablerer; endelig venter Guds positive eller negative dom, ikke ud fra hvor meget man har signaleret sit discipeltilhørsforhold ved at råbe “Herre, Herre”, men alt efter, om man har gjort Jesu himmelske faders vilje (7,21-22; jf. 25,11 og hele kap. 25). Det strukturelle og indholdsmæssige centrum i debutscenen er derfor fadervors tredje bøn: “ske din vilje som i himlen således også på jorden” (6,10).²³ Livet i overensstemmelse med Guds vilje er endemålet, indkapslet i det tilbagevendende nøgleord om at færdes ret i livet: “retfærdighed” (δικαιοσύνη; 5,10, 20; 6,1, 33; jf. 3,15; 21,32). Denne *imitatio Dei* er en hovedpointe hos Matthæus (5,48; 18,32-33). Efter Bjergprædikenen i kap. 5-7 følger derfor en række helbredelsesundere fra Jesu side i kap. 8-9 – som om Matthæus vil understrege, at der netop hos Jesus er en tæt sammenhæng mellem ord (Bjergprædikenen) og handling (undervirksomhed). Som debut sætter Bjergprædikenen scenen for Jesu virksomhed ifølge Matthæusevangeliet. Den er et sammenfattende epitome over Jesu lære.²⁴

5. Jesu undervisning i synagogen i Nazaret (Luk 4,16-30)

I Apostlenes Gerninger omtaler Paulus debutanten Jesus. Det sker på en af Paulus’ missionsrejser, hvor han i synagogen i Antiokia i Pisidien rejser sig op for at prædike. Paulus genfortæller Israels historie og når frem til de seneste frelseshistoriske begivenheder vedrørende Jesus: “Forud for hans fremtræden havde Johannes prædiktet omvendelsesdåb for hele Israels folk” (ApG 13,24). Jesu fremtræden eller

22. Anders Runesson. 2016. *Divine Wrath and Salvation in Matthew: The Narrative World of the First Gospel*. Minneapolis: Fortress Press; Kasper Bro Larsen. 2017. “Den kloge godsforvalter (Luk 16,1-8a). Jødisk pagtsnomisme som nøgle til lignelsen i Lukasevangeliets fortælleforløb.” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 80: 166-185.

23. Ulrich Mell. 2022. “Das Vaterunser als theologisches Zentrum der Bergpredigt.” I *The Lord’s Prayer*, red. Beth Langstaff m.fl. 115-142. Tübingen: Mohr Siebeck.

24. Hans Dieter Betz. 1979. “The Sermon on the Mount: Its Literary Genre and Function.” *The Journal of Religion* 59: 285-297.

debut hedder her i den græske tekst εἴσοδος (“indgang/fremtræden”) svarende til πάροδος (“adgang/entré”), som vi har set hos bl.a. Plutark (*Præcepta* 10-11). Den lukanske Paulus fastsætter her Jesu debut til tiden efter Johannes Døberens virke, hvilket svarer godt til de synoptiske evangeliers Jesus-narrativ, skønt Lukas som den eneste af de nytestamentlige evangelister også lader Jesus få en barnedebut. Det sker, da Jesu forældre tager den tolvårige Jesus med på pilgrimsfærd til Jerusalem i forbindelse med påskefesten (2,40-52).

På hjemrejsen opdager forældrene, at drengen er væk, og finder ham efter tre dage i templet, hvor han har imponeret lærere og tilhørere med sin indsigt og sine rede svar. I det hele taget er perikopen indrammet af fortællerkommentarer om Jesu visdom (2,40-52). Jesu eneste replik er rettet til forældrene: “Vidste I ikke, at jeg bør være hos min fader?” Det er Jesu første ord i hele Lukasevangeliet. Lukas viser med denne replik sin læser, hvad Markus undlod: At Jesus allerede før sin dåb havde en messiansk selvbevidsthed som Guds søn – han har en far, som ikke er Josef. Når ordene om at “være hos min fader” tilmed udtales i Jerusalems tempel, får ordene en tydeligt tempel-positiv klang. Det er i det hele taget en tendens hos Lukas, at templet knyttes positivt sammen med Jesus. Eksempelvis fremstilles Jesus i templet som spæd (2,22-40), og han græder over Jerusalems og templets skæbne (19,41-44), ligesom den tidlige Kristusbevægelse benytter templet som tilholdssted (24,53; jf. ApG 2,46; 3,11; 5,12.42). Lukas nedtoner tilsvarende tempelkritikken fra Markusevangeliet betragteligt, fx ved at forkorte tempelaktionen til et minimum (19,45-48). I stedet for en symbolsk tempelødelæggelse eller tempelrensning bliver aktionen til en tempelindtagelse. Kristusbevægelsen hører hjemme i templet og fremstår dermed i romersk sammenhæng som en traditionel, legitim *old time religion*.

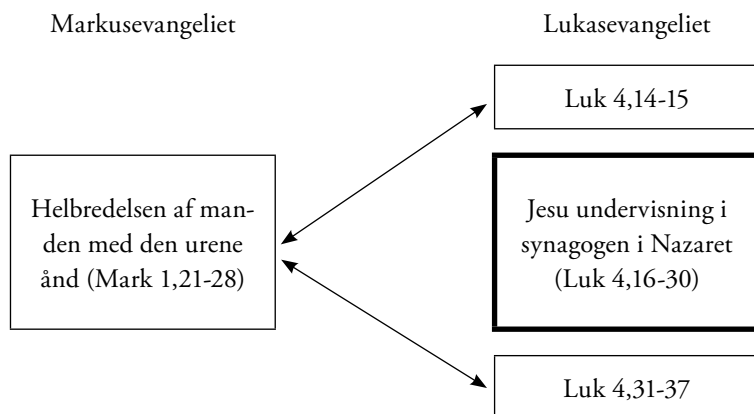
En blændende barnedebut var ikke ualmindelig i antikke biografier og fungerede ligesom hos Lukas som en forpremiere, der skulle imponere læseren og give et praj om, hvad der siden skulle ske i den egentlige professionelle debut som voksen (fx Xenofon, *Kyr.* 1.3.1; 1.4.25; Nepos, *Epameinondas* 1.4; Lukian, *Demonax* 3-4). Barnedebuten gjorde ofte brug af det såkaldte *puer senex*-motiv om det exceptionelt gammelkloge barn, der overgår sine jævnaldrende og allerede i barndommen optræder som en voksen: “Alle, der hørte det, undrede sig meget over hans indsigt og de svar, han gav” (Luk 2,47) – et motiv som barndomsevangelierne fra og med det 2. århundrede excellerer i (fx Thomas’ Barndomsevangelium). Interessant nok er det unge talent, som opmærksomheden retter sig imod, ofte tolv år gammel: Epikur fatter som tolvårig interesse for filosofi (Diogenes Laertius, *Epikur* 14), Samuel begynder sit profetiske virke som tolvårig (Jose-

fus, *Ant. iud.* 5.348), og kejser Augustus holder begravelsestalen for sin mormor, da han er tolv (Sueton, *Aug.* 8.1; 26.2-3 ; se dog Nikolaos af Damaskus, *Aug.* 3). For Jesu vedkommende er det særligt hans visdom, messianske selvbevidsthed og glæde ved templet i Jerusalem, der peger fremad i Lukasevangeliet. Men Jesu barnedebut er kun en forsmag på den egentlige voksendebut.

Lukas anfører som den eneste af evangelisterne Jesu debutalder som voksen: "Jesus var omkring tredive år, da han begyndte sit virke (ἀρχόμενος)" (3,23). Som nævnt var debutens timing genstand for grundige overvejelser i antik retorisk-pædagogisk litteratur. Skønt man ofte udtrykte beundring for bemærkelsesværdigt unge debutanter (Cicero, *Brutus* 229; Quintilian, *Inst. orat.* 12.6.1) og derfor også kunne finde på at lyve heltens debutalder yngre (Xenofon, *Ages.* 1.6), anså de fleste den gode debut for mindre afhængig af alder end af individuelle karakterevner og kontekst. Som eksempel påtog forbilledet Cicero sig først en *causa publica* (offentlig kriminalsag; jf *Pro Roscio Amerino*), da han var 26 år. Når Lukas anfører Jesu debutalder til "omkring tredive år", er det dog næppe Cicero, der er modellen, men gammeltestamentlige figurer som Josef (1 Mos 41,46; Filon, *Josefs liv* 121: "omkring tredive år") og ikke mindst kong David, Jesu messianske forfader, der var tredive år, da han blev konge (2 Sam 5,4). David optræder da også i den slægtstavle, der følger umiddelbart efter angivelsen af Jesu debutalder (3,31).

Hvordan udfolder Lukas så Jesu debut som 30-årig? Ligesom hos Matthæus lader spørgsmålet sig bedst besvare ved i første omgang at undersøge, hvordan Lukas har redigeret debutsummariet og debutscenen i Markusevangeliet. Hvad angår summariet, udelades det hos Lukas. Dette kan bedst forklares med Lukas' generelle tendens til at nedtone den stærke eskatologiske nærforventning (fx ApG 1,6-8; Luk 19,11; 24,21), der karakteriserede den tidligste Kristusbevægelse og kommer til udtryk i summariets ord om Gudsrigets umiddelbare nærhed. Hvad angår scenen med helbredelsen af manden med den urene ånd i synagogen i Kapernaum (Mark 1,21-28), ser det ud til, at Lukas (delvis i lighed med Matthæus) har benyttet elementer af denne scene til at indramme en ny debutscene. Hos Lukas drejer det sig ikke om Sletteprædikenen (Luk 6,17-49) – hans indholdsmæssige pendant til Matthæus' Bjergrædiken – men om Jesu undervisning i synagogen i Nazaret i Luk 4,16-30. Dermed dannes følgende *inclusio*-struktur:²⁵

25. Se hertil Ulrich Busse. 1978. *Das Nazareth-Manifest Jesu. Eine Einführung in das lukianische Jesusbild.* Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 66-90.

Lukas' indramning af sin nye debuts scene med elementer fra den markinske debuts scene adskiller sig fra Matthæus' tilsvarende indramning på to punkter. For det første: De allusioner, der i Luk 4,14-15 angives umiddelbart før debuts scenen, er knapt så tydelige som de tilsvarende allusioner umiddelbart før Bjergprædikenen. Hos Lukas hører vi kun om "rygtet om ham" (Luk 4,14; jf. Mark 1,28) og om undervisningen "i deres synagoger" (Luk 4,15; jf. Mark 1,21.23). For det andet: Da Jesus forlader Nazaret igen, nøjes Lukas ikke blot med at citere et enkelt udsagn fra Markus' debuts scene, sådan som Matthæus gjorde efter sin Bjergprædiken (Matt 7,28-29). Lukas gengiver derimod hele Markus' debuts scene i Kapernaum (Luk 4,31-37; jf. Mark 1,21-28). Hos Lukas er Markus' Kapernaum-scene imidlertid ikke længere debuts scene; den er i fremstillingens forløb blevet overhalet af Nazaret-scenen, der har taget dens plads. I stedet bliver Kapernaum-scenen hos Lukas en efterhængt forklaring på den misundelse, befolkningen i Nazaret giver udtryk for: "Vi har hørt om alt det, der er sket i Kapernaum; gør det samme her i din hjemby!" (Luk 4,23).

Den nye debuts scene er i øvrigt ikke helt og holdent Lukas' opfindelse. For allerede i Markusevangeliet prædiker Jesus i synagogen i Nazaret, dog første så sent som i Mark 6,1-6 og vel at mærke relativt kortfattet og udfoldet i kun seks vers. Lukas har med andre ord identificeret en enkelt mindre episode placeret over en tredjedel hene i Markusevangeliet, udvidet den betragteligt og rykket den frem i fortælleforløbet, hvorved den ophøjes til debuts scene.²⁶ Som det ses

26. For eksempler på lignende omskrivning af kilderne i Plutarks biografier, herunder *chronological displacements* og *expansion*, se Christopher Pelling. 2002. "Plutarch's Adaptation of his Source-Material." I *Plutarch and History: Eighteen Studies*, Christopher Pelling. Swansea: Classical Press of Wales, 92-94. Se også de samtidige

af skemaet nedenfor, har fortællingens begivenheder indtil nu tilhørt forberedelsesfasen før Jesu egentlige virke, med særlig vægt på Johannes Døberens og Jesu parallelle bebudelse, fødsel og barndom.

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Forord (1,1-4) b. Bebudelsen af Johannes Døberens og Jesu fødsel (1,5-56) c. Johannes Døberens og Jesu fødsel (1,57-2,39) d. Jesu barnedebut i templet (2,40-52) e. Johannes Døberens budskab (3,1-20) g. Genealogi med Jesu debutalder (3,23-38)	f. Jesu dåb (3,21-22)	h. Fristelsen i ørkenen (4,1-13)	i. Jesu undervisning i synagogen i Nazaret (4,16-30; med optakt i 4,14-15)

De fleste kommentatorer opfatter Nazaret-scenen som programmatisk for Lukasevangeliet som helhed.²⁷ Men som vi har set, er det-

skoleøvelser om genskrivende parafrase og udvidelse i Theon, *Progymnasmata* 15-16.

27. Eksempelvis omtalte K. L. Schmidt scenen som Jesu "Antrittspredigt", ligesom Bultmann kaldte den "einen programmatischen Antritt". Fitzmyer taler i sin kommentar om "a programmatic purpose", og Willert bruger for nylig udtrykket "en programtekst". Se K. L. Schmidt. 1919. *Der Rahmen der Geschichte Jesu. Literarkritische Untersuchungen zur ältesten Jesusüberlieferung*. Berlin: Trowitzch & Sohn, 38-43; Rudolf Bultmann. 1921. *Die Geschichte der synoptischen Tradition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 388; Joseph A. Fitzmyer. 1981. *The Gospel according to*

te træk karakteristisk for antikkens biografiske debuter som sådan. Lad mig udpege de vigtigste programmatiske elementer i Lukas' debutscene. Jesus ankommer til sin hjemby og går i synagogen på sabbatten "efter sin sædvane" (κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτοῦ; 4,16). Når Lukas på denne måde portrætterer Jesus som en god jødisk synagogegænger – jf. Jesus og forældrene i templet (Luk 2,21-52) og Paulus i templet "efter sædvane" (ApG 17,2) – sker det for at understrege på apologetisk vis, at Jesus og dermed Kristusbevægelsen ikke repræsenterer noget nyt og suspækt, men udgør den sande jødedom i ubrudt forlængelse af den jødiske bibel. Denne kontinuitet konsolideres desuden, da Jesus læser op fra Esajas-rullen og slutter af med "I dag er det skriftord, som lød i jeres ører, gået i opfyldelse" (4,21). Jesus indvarsler dermed en ny fase i Israels frelseshistorie, overgangen fra profetiens tid til opfyldelsens tid. Sidstnævnte tid er for Lukas todelt, så den ikke kun består af Jesu egen tid, men også af kirkens tid med sin egen berettigelse og udstrækning, der inkluderer mission til ikke-jøder.²⁸ I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at Jesus læser højt for forsamlingen. Til forskel fra de andre evangelister antyder Lukas både i barnedebuten (2,46) og i debutscenen, at Jesus er en boglærd skriftklog. Lukas kvalificerer Jesu debut intellektuelt efter tidens idealer om den kompetente debut.²⁹

Det er bestemt ikke noget tilfældigt blandingscitater fra Esajas, som Lukas tilføjer til den oprindeligt markinske scene (Es 61,1-2; 58,6). Teksten, Jesus læser op, er udtryk for lukansk teologi i en nøddeskal. "Herrens ånd er over mig", lyder det først (4,18; jf. 4,14), for Jesus er bærer af Guds ånd, som senere i Apostlenes Gerninger udgydes over alle Kristustroende (ApG 2,17-18; jf. Luk 23,46). Ånden er i den forstand den gennemgående hovedperson i det lukanske dobbeltværk. Og Jesu mission består ifølge citatet i at bringe "godt budskab til fattige" (4,18). Jesu mission har som bekendt en forstærket social-politisk dimension ifølge Lukas, hos hvem det ikke er de fattige i ånden,

Luke. Garden City: Doubleday, 1:71; Niels Willert. 2022. *Kommentar til Lukasevangeliets*. København: Eksistensen, 227.

28. Til denne fortolkning af Lukas' historiesyn (fx Luk 16,16; ApG 1,6-8), se Hans Conzelmann. 1954. *Die Mitte der Zeit. Studien zur Theologie des Lukas*. Tübingen: J.C.B. Mohr. Perikopen har i øvrigt også programmatisk funktion i folkekirkens ritualcyklus, idet den er prædikentekst til 1. søndag i advent efter anden tekstrække og som sådan indleder hvert andet kirkeår.

29. Hvor Jesus i Markus' udgave af Nazaret-scenen underviser uden at læse op og kaldes en τέκτων (håndværker), har Lukas tilføjet oplæsningen og udeladt bemærkningen om Jesus som ulærd arbejder (Mark 6,3; jf. Joh 7,15). Se Chris Keith. 2011. *The Literacy of Jesus: Scribal Culture and the Teacher from Galilee*. London: Bloomsbury, 124-146.

men de slet og ret fattige, der prises salige i Jesu saligprisninger (6,20; jf. fx 16,19-31).

Publikums reaktion er i første omgang positiv. Som rigtige lokalpatrioter hepper de på Josefs søn. Men Jesus lader sig ikke imponere, for, som han siger, "Ingen profet er anerkendt i sin hjemby" (4,24). Derpå genfortæller Jesus to episoder fra Det Gamle Testamente: om profeten Elias, der under hungersnøden ikke mættede Israels enker, men derimod enken i Sarepta i Sidons land (1 Kong 17,7-16), og om profeten Elisa, der ikke helbredte Israels spedalske, men derimod syrereren Na'aman (2 Kong 5). Tilhørerne i synagogen bliver rasende, for de forstår godt pointen: Hvis jøderne ikke tager imod Jesus, vil hans budskab gå videre til hedningerne – hvilket Lukas lader ske i Apostlenes Gerninger. Som Paulus siger i sin sidste replik med adresse til jøderne i Rom: "Derfor skal I vide, at denne frelse fra Gud er sendt til hedningerne; og de skal høre!" (ApG 28,28). Men der ligger mere i henvisningen til Elias og Elisa. Deres virke uden for Israel demonstrerer, at Kristusbevægelsens orientering mod hedninger ikke er de kristnes nye og illegitime påfund, men havde præcedens hos profeterne i den jødiske bibel. Ved på denne måde at foregribe hedningemissionen i Apostlenes Gerninger bliver debutscenen i Luk 4,16-30 ikke bare programmatisk for Lukasevangeliet, men for hele det lukanske dobbeltværk.³⁰

I synagogen i Nazaret fører tilhørernes raseri til, at de jager Jesus ud af byen for at styrte ham ud over et bjerg. Ligesom i biograferne om Æsop og Homer vender publikum sig efter den første positive reaktion mod hovedpersonen og smider ham ud af byen (Hägg 2012, 138). Denne vrede kulminerer, da skarerne langt senere står foran Pilatus og vil have Jesus korsfæstet: "Han ophidser folket med sin lære over hele Judæa; han begyndte (ἀρξάμενος) i Galilæa og er kommet helt hertil" (23,5). Med debuten i Nazaret i Galilæa begyndte Jesus således sit virke som "modsigelsens tegn" (1,34). Men i Lukas' debutscene baner Jesus sig vej mellem folk og går. Debuten slutter således med at foregribe passionshistorien, hvor det endelig lykkes at få Jesus slået ihjel, men hvor han også baner sig vej ud af døden og opstår. Nazaret-scenen udgør som sådan en kondenseret version af Lukas' hele evangeliefortælling.

30. Det kan dog overvejes for Apostlenes Gerningers vedkommende, om ikke Peters pinseprædiken i ApG 2,14-36 fungerer som apostlenes kollektive, programmatisk debut. Peters pinseprædiken gentager i øvrigt temaer fra Jesu egen debut i Nazaret som fx udgyldelsen af helligånd, missionen til hedninger, skriftprofeti og opfyldelse samt Jesu død og opstandelse.

6. Jesu første fremtræden i Kana og i Jerusalem – en dobbeltdebut (Joh 2,1-12.13-23)

Vender vi os mod det fjerde evangelium, har eksegesen ofte isoleret det fra de andre – lige siden Klemens af Alexandria i det 3. århundrede døbte Johannesevangeliet “det åndelige evangelium” (Euseb, *Kirkehistorien* 6.14.7) I de senere år har røster i forskningen imidlertid argumenteret for, at det fjerde evangelium også kan anskues som et fjerde synoptisk evangelium, for så vidt Johannes har haft kendskab til i hvert fald Markusevangeliet i en eller anden form.³¹ Hvad angår Jesu debut, er der dog næppe nogen spor af Markusevangeliets debutsummarium og debutscene i Johannesevangeliet.³² Johannes introducerer ligesom Matthæus og Lukas nye alternative Jesus-debuter, men til forskel fra de to andre sker det vel at mærke uden at pakke dem ind i ældre markinsk materiale. Også fortællingens forberedelsesfase, der leder op til aktionsfasen med debuterne, følger et anderledes forløb, hvor fx Jesu dåb og fristelse ikke nævnes. Skematisk ser det sådan ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Prolog (1,1-18)	b. Johannes Døberens vidnesbyrd (1,19-34)	c. Kaldelsen af de første disciple (1,35-51)	d. Vinunderet ved bryllup- pet i Kana (2,1-12) e. Tempelak- tionen i Jerusalem (2,13-22)

Som det ses, betragter jeg vinunderet ved brylluppet i Kana og tempelaktionen i Jerusalem som Johannesevangeliets debutscener. Jesus har altså to debuter fordelt på hver sin lokalitet og kontekst – noget der som nævnt også findes i de antikke biografiers dobbeltdebutter. Forløbet indtil da hører til forberedelsesfasen: Prologen udgør Ouver-

31. Eve-Marie Becker m.fl. (red.). 2021. *John's Transformation of Mark*. London: Bloomsbury. For en forskningsoversigt se Harold Attridge. 2018. “John and Other Gospels.” I *The Oxford Handbook of Johannine Studies*, red. Judith M. Lieu & Martinus C. de Boer. 44-62. Oxford: Oxford University Press.

32. Dog forekommer det specielle udtryk $\tau\acute{\iota}\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\acute{o}\iota$ både i Joh 2,4 og i Mark 1,24.

turen, der beskriver Jesu baggrund som Guds *logos* siden skabelsen. Herefter berettes om Jesu første møde med Johannes Døberen, hvor Døberen som den første genkender Jesus og udpeger ham – “Se, dér er Guds lam” (1,29; jf. 1,36) – uden at Jesus dog endnu selv træder offentligt i aktion. Kaldelsen af de første disciple forbereder endelig Jesu offentlige virke. Hos Johannes drejer kaldelserne sig imidlertid ikke om omvendelse væk fra det materielle liv, men om tro og anerkendelse af Jesu sande identitet. Kaldelserne danner en genkendelseskæde, der kulminerer med Jesu løfte til Nathanael: “Du skal få større ting at se end det ... I skal se himlen åben og Guds engle stige op og stige ned over Menneskesønnen” (1,50-51; jf. 1 Mos 28,12).³³ Løftet om denne gudsåbenbaring indfries i bred forstand i hele Johannes’ beretning om Jesu liv, død og opstandelse, men i snæver forstand sker det i den umiddelbart efterfølgende debutscene. Løftet afslutter således forberedelsesfasen og danner en åbningsfanfare for debuten: vinunderet ved brylluppet i Kana (2,1-12).³⁴

Jesu undere kaldes i Johannesevangeliet for tegn (σημεία), og Johannes markerer i 2,11a, at vi her har at gøre med det første tegn: “Dette gjorde Jesus i Kana i Galilæa som begyndelsen på sine tegn [ἀρχὴν τῶν σημείων]”. Udtryk som ἀρχή og ἀρχὴ πολιτείας bruges som nævnt i den græske litteratur til at angive den første offentlige optræden; det angiver en tidlig begyndelse, men hos Johannes også det principielle eller programmatisk, jf. dobbeltbetydningen af det latinske *principio* (begyndelse/princip). Vinunderet i Kana er således en prototype for, hvordan alle evangeliets tegn skal forstås. Dette udfoldes videre i 2,11b, hvor evangelisten tilføjer, at Jesus med tegnet “åbenbarede sin herlighed (δόξα), og hans disciple troede på ham”. Udtrykket δόξα anvendes hyppigt i debutterne i de græske biografier, hvor det betegner den ære og berømmelse, som helten vinder allerede ved sin første optræden (fx Isokrates, *Evag.* 29; Xenophon, *Ages.* 1.1; Nepos, *Datam.* 1.1-2; Plutark, *Praecepta* 10; *Camillus* 2.1–2). Men Johannes tilføjer udtrykket en ny dybde, idet det her betegner Jesu guddommelige væsen eller, som det traditionelt oversættes, hans herlighed. Til denne åbenbaring svarer disciplene med tro (2,11) – en reaktion som evangeliet i det hele taget har til formål at vække i læseren (20,31; jf. 1,14b; 3,16).

33. Kasper Bro Larsen. 2008. *Recognizing the Stranger: Recognition Scenes in the Gospel of John*. Leiden: Brill, 105-112.

34. Debutscenen med brylluppet i Kana udgør Johannesevangeliets første kapitel ifølge *kephalaia*-inddelingen i Codex Alexandrinus (5. årh.; 2,1-12: περὶ τοῦ ἐν Κανᾷ γάμου). De oldkirkelige ophavsmænd til kapitelinddelingen har angiveligt opfattet scenen som hovedhandlingens begyndelse, hvorved hele den foregående tekst kommer til at danne en form for prolog i Johannesevangeliet (Goswell 2009).

Tegnene åbenbarer således Guds og Jesu herlighed. Der er tradition for at inddele Johannesevangeliet i henholdsvis tegnenes bog med Jesu tegnhandlinger (kap. 1-12) og herlighedens bog med Jesu afskedstale, død og opstandelse (kap. 13-20/21), men faktisk er hele Johannesevangeliet både tegnenes bog og herlighedens bog. For tegnene kulminerer i herlighedens bog, hvor Jesu død og opstandelse bliver den ultimative tegnhandling, kaldet herliggørelsen (jf. verbet $\delta\omicron\zeta\acute{\alpha}\zeta\omega$ i fx 12,23; 17,1). Og åbenbaringen af Guds herlighed, hans $\delta\acute{\omicron}\zeta\alpha$ -væsen, sker allerede i tegnundere som vinunderet i Kana, sådan som det siges i ovenstående citat fra 2,11b. At debuten ligesom hos især Markus og Lukas peger frem mod Jesu død og opstandelse, markeres også af andre tekstsignaler: Brylluppet sker på “den tredje dag” (2,1); og Jesus omtaler sin “time” ($\acute{\omega}\rho\alpha$; 2,4), på samme måde som hans død og opstandelse senere kaldes “tiden”, dvs. Jesusfortællingens kulminationsfase (fx 13,1; 17,1). Men her i debuten drejer “tiden” sig i første omgang om den rette timing, sådan som vi så det med Markusevangeliets $\kappa\alpha\iota\rho\acute{\omicron}\varsigma$ -begreb. Jesus afviser først sin mors menneskelige bøn om, at han træder til, da vinen slipper op, for hans time er endnu ikke kommet (2,4), men udfører alligevel vinunderet på sit eget guddommelige initiativ. I Johannesevangeliet er det Jesus, der bestemmer begivenhedernes gang, også tiden for sin debut (fx 10,18; 7,6-10; 11,3-7).³⁵

Da vinunderet ved brylluppet er indtruffet, udbryder vintjeneren: “Ethvert menneske sætter ellers den gode vin frem først, og når folk har drukket godt, så den ringere. Du har gemt den gode vin til nu” (2,10). Skønt vi ikke kan se nogen direkte brug af Markus’ debutscener hos Johannes, kan vi iagttage en fælles tematik i alle fire evangelier vedrørende værdien af det nye i forhold til det gamle. I Joh 1 består strategien tydeligvis i at demonstrere, at Jesus i virkeligheden er urgammel, skønt han fremstår som ny: Han er *logos* fra før, at verden blev til (1,1-3), og skønt han kronologisk set kommer til efter Johannes Døberen, er han i virkeligheden ældre end ham (1,15). “Jeg er, før Abraham blev født”, som Jesus også siger i et af sine “Jeg er”-ord (8,58). Her i kap. 2 videreføres tematikken fra Joh 1, idet Jesu debutscener handler om at vise, hvordan denne *newcomer* faktisk repræsenterer et positivt nybrud. Gud har gemt frelseshistoriens bedste vin til sidst.³⁶

35. Kasper Bro Larsen. 2007. “Narrative Docetism: Christology and Storytelling in the Gospel of John.” I *The Gospel of John and Christian Theology*, red. Richard Bauckham & Carl Mosser. 346-355. Grand Rapids: Eerdmans.

36. Kasper Bro Larsen. 2018. “Jesus, God of Old and Newcomer: Rhetorical Character Presentation in John 1-2.” I *Anatomies of the Gospels and Beyond: Essays in Honor of R. Alan Culpepper*, red. Mikeal C. Parsons m.fl. 281-299. Leiden: Brill.

Et lignende nybrud sker i den følgende scene, nemlig tempelaktionen, hvor Jesus fremstiller sig selv som et metaforisk tempel, dvs. som guds nærværets ikke-stedsbundne sted. For som fortælleren tilføjer, da Jesus taler om at rive templet ned og bygge et nyt på tre dage: “Men det tempel, han talte om, var hans legeme” (2,21). Som nævnt har denne tempelaktion for mig at se også karakter af debuts scene, skønt den følger efter Kana-scenen. Anderledes kan det næppe opfattes, når Johannes rykker tempelaktionen frem til fortællingens begyndelse i forhold til de synoptiske evangelier, hvor aktionen udgør Jesu endegyldige provokation mod templets myndigheder (Mark 11,15-19; Matt 21,12-13; Luk 19,45-48).³⁷ Vi har jo også set Lukas ophøje en foreliggende perikope fra Markustraditionen til debuts scene ved at rykke den frem i fortællingens forløb.

Med tempelaktionen illustrerer Johannes narrativt sin tempelkristologi: at Jesus er det sande guds nærvær – det sted, hvor Guds herlighed (δόξα / כבוד) har taget bolig, som det siges i prologen (1,14a; jf. 2,11). Dermed initieres også Johannesevangeliets grundlæggende konflikt mellem Jesus og de jødiske myndigheder (2,18.24-25), som kulminerer i forbindelse med korsfæstelsen. Mens vinunderet i Kana var det første tegn, betegnes Jesu død og opstandelse her som det sidste tegn. For efter sin voldelige protestaktion bliver Jesus spurgt: “Hvilket tegn (σημείον) viser du os, siden du gør dette?” (2,18; jf. 20,30). Det er her, Jesus betegner sig selv som det genrejste tempel bygget på tre dage. Korsfæstelsen og opstandelsen på den tredje dag er således evangeliets ultimative tegn. For at understrege, at det i sidste ende er Jerusalem-debutens tempelkristologi, der fører til Jesu korsfæstelse, har Johannes desuden ændret verbet i salmecitatet fra aorist til futurum, så det bliver en profeti om årsagen til Jesu endeligt: “Nidkærlighed for dit hus skal fortære [καταφάγεται] mig” (2,17; jf. Sl 69,10 / 68,10 LXX). Scenen introducerer også Johannesevangeliets centrale hermeneutiske princip om, at Jesu liv og skæbne dybest set først kan forstås efter hans død og opstandelse, dvs. retrospektivt i lyset af den helligånd, som disciplene modtager: “Da han siden var opstået fra de døde, kom hans disciple i tanker om, at han havde sagt dette [dvs. om sig selv som tempel], og de troede Skriften og det ord, Jesus havde sagt” (2,22; jf. fx 8,28; 14,25-26).³⁸

Johannesevangeliet rummer således en dobbeltdebut – henholdsvis en galilæisk og en jerusalemisk debut. Johannes lægger sig på den ene side i forlængelse af de synoptiske evangelier ved at lade den første

37. Også tempellogiet i Mark 14,58 (jf. Matt 26,61; ApG 6,14) er rykket frem i fortællingens forløb til Joh 2,19.

38. Til hermeneutikken se Jörg Frey. 2018. *Theology and History in the Fourth Gospel: Tradition and Narration*. Waco: Baylor University Press, 143-203.

debut foregå i Galilæa, dog i form af vinunderet i Kana; på den anden side etablerer Johannes med tempelaktionen Jesu virke i magtens centrum allerede fra begyndelsen. Dermed søsættes den særligt johannæiske fortælling om Jesu pendulerende virksomhed mellem Galilæa og Jerusalem. De to debuter bindes sammen ved at omhandle Jesu identitet som Guds herligheds tempel (2,11.21), ved at koble Jesu første offentlige aktiviteter sammen med hans sidste tegnhandling, dvs. hans død og opstandelse (jf. $\sigma\eta\mu\epsilon\iota\omicron\nu$ i 2,11.18.23) og ved begge at forberede læseren på denne herliggørelse: Jesus-fortællingens klimaks (fx “den tredje dag” og “på tre dage” i 2,1 og 2,19; se også 2,4.17.24-25). Som debutsener efter biografisk forbillede kan man ikke være i tvivl om deres programmatisk funktion for johannæisk kristologi, teologi og hermeneutik.

7. Konklusion

Meget mere kunne siges om de enkelte debuter i de nyttestamentlige evangelier. Jeg har her søgt at påvise, at debuten udgjorde et vigtigt topos i de antikke biografier. Antikke biografister anså det for deres opgave at karakterisere hovedpersonen ved hjælp af udvalgte nøglescener, hvorefter debuten hos mange spillede en særligt fremtrædende og programmatisk rolle som portalen til det offentlige virke. Evangelisterne arbejdede på samme måde selektivt med Jesus-overleveringen (Luk 1,1-4; Joh 20,30; 21,25); særligt i Matthæus- og Lukasevangeliet kan man spore et bevidst redigeringsarbejde med det foreliggende kildemateriale med henblik på at orkestrere den helt rigtige Jesus-debut i overensstemmelse med evangelistens ideologiske og kristologiske synspunkt.

Sammenligner vi de fire evangeliers brug af det biografiske debut-topos, ser det i skematisk form sådan ud:

	Markus	Mattæus	Lukas	Johannes
Barnedebut	–	–	Jesus som tolvårig i templet (2,40-52)	–
Jesu debutalder	–	–	“omkring 30 år” (3,23)	–
Debutsummarium	“Gudsriget er nær” (1,14-15)	“Himmeriget er nær” (4,17-25)	–	–
Debutscene	Helbredelsen af manden med den urene ånd (1,21-28)	Bjergprædiken (kap. 5-7)	Jesu undervisning i synagogen i Nazaret (4,16-30; med optakt i 4,14-15)	Vinunderet ved brylluppet i Kana (2,1-12) Tempelaktionen i Jerusalem (2,13-23)

Som det ses, benytter Markus og Matthæus sig af et kort debutsummarium som optakt til den egentlige debutscene, mens Lukas både bringer en barnedebut og angiver Jesu voksne debutalder inden selve debutscenen i kap. 4. Johannes rummer hverken barnedebut, debutalder eller debutsummarium, men derimod to parallelle debutscener. Evangeliernes debutscener har alle træk til fælles med debuter i de antikke biografier, men også indbyrdes, idet de i forskellig grad tematiserer debutens guddommelige timing, det nye budskabs forhold til det gamle samt Jesu død og opstandelse som Jesus-fortællingens kulmination.

Mest iøjnefaldende er det dog, at debutscenerne i alle fire evangelier er forskellige: Markus' debutscene demonstrerer Gudsrigets nærhed i form af en dæmonuddrivelse og introducerer messiashemmigheden og tempelkristologien (Mark 1,21-28); Matthæus fremstiller Jesus som en karismatisk underviser og som ny Moses, der i Bjergprædi-

kenen præsenterer toraens egentlige lære om en højere retfærdighed (Matt 5-7); Lukas lader Jesus i synagogen i Nazaret opfylde forjættelserne i den jødiske bibel om “godt budskab til fattige”, der også skal nå ud til hedningerne (Luk 4,16-30); og Johannes’ to debutscener – en i Galilæa og en i Jerusalem – identificerer på forskellig måde Jesus som det åbenbarede gudsnærvær (“herlighed”; *δόξα*) og peger frem mod den fulde åbenbaring i hans herliggørende død og opstandelse (Joh 2,1-12.13-23).

Evangeliernes Jesus-debuter er som sådan nøgler til forståelsen af de enkelte evangeliers teologi. Debuterne udgør en teologisk signatur i hvert enkelt evangelieskrift, ligesom de åbner et vindue til den tidlige Kristusbevægelses litterære og teologiske pluralisme. I stedet for at betragte evangelierne som en helt særlig litteraturform – med det anstrøg af kristen exceptionalisme, som en sådan betragtningsmåde rummer – er det mere frugtbart at forstå dem i deres antikke, litteraturhistoriske kontekst, hvor biografierne synes særlig relevante som sammenligningsmateriale. Det komparative arbejde skal ikke skygge for evangeliernes på mange måder særlige karakter eller låse dem slavisk fast til én genre eller kulturel tradition; formålet er derimod at sætte den litterære og teologiske kreativitet, evangelierne udfolder, i tydeligere relief. Evangelisterne opfinder ikke debuten som biografisk topos, men de udnytter dens programmatisk potentiale på nye måder.

Artiklens tilgang til debuterne i de antikke biografier og evangelierne er på mange måder ny – og så alligevel ikke. Allerede da Matthæus og Lukas fandt det nødvendigt at skabe alternative debutscener i forhold til Markus’, afslørede de, hvor vigtig de anså debuten for at være i det biografiske forløb. I oldkirkens eksegese og manuskriptkultur findes desuden eksempler på en særlig interesse for Jesu debut i dens forskellige varianter. Kirkefaderen Origenes, der forfattede de ældste endnu delvist bevarede evangeliekommentarer fra midten af det 3. århundrede, diskuterede i sit værk om Johannesevangeliet, hvilket af Jesu undere der rent faktisk var den første offentlige handling: Var det Johannes’ Kana-scene med vinunderet eller Markus’ Kapernaum-scene med eksorcismen? Logos-teologen Origenes foretrak generelt Johannesevangeliet, hvilket han også gjorde i dette spørgsmål: “For tegnet, som skete i Kapernaum, var ikke ‘begyndelsen på tegnene’ (*ἀρχὴ τῶν σημείων*)” (*Kommentar til Johannesevangeliet* 10.10; PG 14:328 Migne). Men Origenes fik ikke det sidste ord; spørgsmålet står endnu åbent. I kraft af de nytestamentlige evangeliers mangfol-

dighed er det også i dag muligt at vælge sig sin egen yndlingsversion af debutanten Jesus.³⁹

Litteratur

- Ambrozic, Aloysius M. 1975. "New Teaching with Power (Mk 1:27)." I *Word and Spirit: Essays in Honor of David Michael Stanley, SJ on his 60th Birthday*, red. Joseph Plevnik. 113-149. Willowdale, Ontario: Regis College Press.
- Attridge, Harold. 2018. "John and Other Gospels." I *The Oxford Handbook of Johannine Studies*, red. Judith M. Lieu & Martinus C. de Boer. 44-62. Oxford: Oxford University Press.
- Aune, David E. 1987. *The New Testament in Its Literary Environment*. Library of Early Christianity 8. Philadelphia: The Westminster Press.
- Baltzer, Klaus. 1975. *Die Biographie der Propheten*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Becker, Eve-Marie. 2006. *Das Markus-Evangelium im Rahmen antiker Historiographie*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 194. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Becker, Eve-Marie. 2017. *The Birth of Christian History: Memory and Time from Mark to Luke-Acts*. The Anchor Yale Bible Reference Library. New Haven: Yale University Press.
- Becker, Eve-Marie, Helen K. Bond & Catrin H. Williams (red.). 2021. *John's Transformation of Mark*. London: Bloomsbury.
- Betz, Hans Dieter. 1979. "The Sermon on the Mount: Its Literary Genre and Function." *The Journal of Religion* 59: 285-297.
- Bond, Helen K. 2020. *The First Biography of Jesus: Genre and Meaning in Mark's Gospel*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bultmann, Rudolf. 1921. *Die Geschichte der Synoptischen Tradition*. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 12. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

39. For de oldkirkelige diskussioner se Helmut Merkel. 1971. *Die Widersprüche zwischen den Evangelien. Ihre polemische und apologetische Behandlung in der Alten Kirche bis zu Augustin*. Tübingen: Mohr Siebeck.

- Burridge, Richard A. 1992. *What Are the Gospels? A Comparison with Greco-Roman Biography*. SNTS Monograph Series 70. Cambridge: Cambridge University Press.
- Busse, Ulrich. 1978. *Das Nazareth-Manifest Jesu. Eine Einführung in Das lukanische Jesusbild*. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk.
- Conzelmann, Hans. 1954. *Die Mitte Der Zeit. Studien zur Theologie des Lukas*. Beiträge zur historischen Theologie 17. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Collins, Adela Yarbro. 1995. "Genre and the Gospels." *The Journal of Religion* 75: 239-246.
- Collins, Adela Yarbro. 2007. *Mark: A Commentary*. Hermeneia. Minneapolis: Fortress.
- Davidson, Ole. 1993. *The Narrative Jesus: A Semiotic Reading of Mark's Gospel*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Duff, Timothy E. 1999. "The Programmatic Statements in the *Lives*." I *Plutarch's Lives. Exploring Virtue and Vice*, Timothy E. Duff. 13-51. Oxford: Clarendon Press.
- Fitzmyer, Joseph A. 1981. *The Gospel according to Luke*. The Anchor Bible 28-28a. Garden City: Doubleday.
- Fludernik, Monika. 2010. "Narratology in the Twenty-First Century: The Cognitive Approach to Narrative." *Publications of the Modern Language Association of America* 125: 924-930.
- Frey, Jörg. 2018. *Theology and History in the Fourth Gospel: Tradition and Narration*. Waco: Baylor University Press.
- Frickenschmidt, Dirk. 1997. *Evangelium als Biographie. Die vier Evangelien im Rahmen antiker Erzählkunst*. Texte und Arbeiten zum Neutestamentlichen Zeitalter 22. Tübingen: Francke.
- Goswell, Greg. 2009. "Early Readers of the Gospels: The *Kephalaia* and *Titloi* of Codex Alexandrinus." *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 6: 134-174.
- Greimas, Algirdas Julien & Joseph Courtés. 1988a. "Kompetens." I *Semiotik. Sprogteoretisk Ordbog*, oversat af Per Aage Brandt & Ole Davidson. 119-120. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Greimas, Algirdas Julien & Joseph Courtés. 1988b. "Manipulation." i *Semiotik. Sprogteoretisk Ordbog*, oversat af Per Aage Brandt & Ole Davidson. 147-149. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Greimas, Algirdas Julien & Joseph Courtés. 1988c. "Performans." I *Semiotik. Sprogteoretisk Ordbog*, oversat af Per Aage Brandt og Ole Davidsen. 185-186. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hägg, Tomas. 2012. *The Art of Biography in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iwe, John Chijioke. 1999. *Jesus in the Synagogue of Capernaum: The Pericope and its Programmatic Character for the Gospel of Mark. An Exegetico-Theological Study of Mk 1:21-28*. Tesi Gregoriana, Serie Teologia 57. Rom: Editrice Pontificia Università Gregoriana.
- Kampen, Natalie Boymel. 1981. "Biographical Narration and Roman Funerary Art." *American Journal of Archaeology* 85: 47-58.
- Keith, Chris. 2011. *The Literacy of Jesus: Scribal Culture and the Teacher from Galilee*. Library of New Testament Studies 413. London: Bloomsbury.
- Larsen, Kasper Bro. 2007. "Narrative Docetism: Christology and Storytelling in the Gospel of John." I *The Gospel of John and Christian Theology*, red. Richard Bauckham & Carl Mosser. 346-355. Grand Rapids: Eerdmans.
- Larsen, Kasper Bro. 2008a. "Famous Last Words. Jesu ord på korset i evangeliernes sammenhæng." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 111: 3-11.
- Larsen, Kasper Bro. 2008b. *Recognizing the Stranger: Recognition Scenes in the Gospel of John*. Biblical Interpretation Series 93. Leiden: Brill.
- Larsen, Kasper Bro. 2017. "Den kloge godsforvalter (Luk 16,1-8a). Jødisk pagtsnomisme som nøgle til lignelsen i Lukasevangeliets fortælleforløb." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 80: 166-185.
- Larsen, Kasper Bro. 2018. "Jesus, God of Old and Newcomer: Rhetorical Character Presentation in John 1-2." I *Anatomies of the Gospels and Beyond: Essays in Honor of R. Alan Culpepper*, red. Mikeal C. Parsons, Elizabeth Struthers Malbon & Paul Anderson. 281-299. Biblical Interpretation Series 164. Leiden: Brill.
- Larsen, Kasper Bro. 2022. "Den dobbelte messiashemmelighed." *Bibliana* 2022/1. <https://readymag.com/u53721909/3151589/9/> (set 23. nov. 2022).
- Marcus, Joel. 2000. *Mark 1-8: A New Translation with Introduction and Commentary*. The Anchor Bible 27. New York: Doubleday.
- Mell, Ulrich. 2022. "Das Vaterunser als theologisches Zentrum der Bergpredigt." I *The Lord's Prayer*, red. Beth Langstaff, Loren T. Stucken-

- bruck & Michael Tilly. 115-142. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 490. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Merkel, Helmut. 1971. *Die Widersprüche zwischen den Evangelien. Ihre polemische und apologetische Behandlung in der Alten Kirche bis zu Augustin*. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 13. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Müller, Mogens. 2012. "Luke – The Fourth Gospel? The 'Rewritten Bible' Concept as a Way to Understand the Nature of the Later Gospels." I *Voces Clamantium in Deserto: Essays in Honor of Kari Syreeni*, red. Sven-Olav Back & Matti Kankaanniemi. 231-242. *Studier i exegetik och judaistik utgivna af Teologiska Fakulteten vid Åbo Akademi* 11. Åbo: Åbo Akademi.
- Pelling, Christopher. 2002. "Plutarch's Adaptation of his Source-Material." I *Plutarch and History: Eighteen Studies*, Christopher Pelling. 91-116. Swansea: Classical Press of Wales.
- Phelan, James. 2007. *Experiencing Fiction: Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*. *Theory and Interpretation of Narrative*. Columbus: Ohio State University Press.
- Pilhofer, Peter. 1990. *Presbyteron kreitton. Der Altersbeweis der jüdischen und christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte*. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 2/39. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Runesson, Anders. 2016. *Divine Wrath and Salvation in Matthew: The Narrative World of the First Gospel*. Minneapolis: Fortress Press.
- Schmidt, Karl Ludwig. 1919. *Der Rahmen der Geschichte Jesu. Literarkritische Untersuchungen zur ältesten Jesusüberlieferung*. Berlin: Trowitzsch & Sohn.
- Smith, Justin Marc. 2020. "Famous (or Not So Famous) Last Words: Last and Dying Words in Greco-Roman Biography and Mark 15:34 Revisited." I *Modern and Ancient Literary Criticism of the Gospels: Continuing the Debate on Gospel Genre(s)*, red. Robert Matthew Calhoun, David P. Moessner & Tobias Nicklas. 307-333. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 451. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Thiessen, Matthew. 2020. *Jesus and the Forces of Death: The Gospels' Portrayal of Ritual Impurity within First-Century Judaism*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic.
- Willert, Niels. 2022. *Kommentar til Lukasevangeliet*. *Dansk kommentar til Det Nye Testamente* 6. København: Eksistensen.